

Application of basic Iranian texts in teaching political knowledge with emphasis on Kalileh and Demeneh

Ali Tadayyon rad*

Received: 2023/06/11

Accepted: 2023/08/02

Political science in Iran faces some problems such as disconnection from Iranian tradition, history, and culture, weakness in educational resources, and the issue of western orientation. Paying attention to Iranian political sources and essential texts can be effective in getting out of this problems. One of these important texts is Kalila and Damna, whose main purpose is to teach politics, especially to kings and elites, and it seems to have many capabilities in teaching political knowledge even today. Reflecting on the quality of the expression of political secrets in Kalileh and Demaneh shows that this work was written from the beginning with the purpose of teaching politics, governance, and monarchy. The narrative framework of Kalileh and Demaneh shows that it is directly an educational work in which one side is the teacher or narrator and the other is the ruler as a learner and student. The main question of the research is "What are the needs, requirements, and effects of using Kalileh and Damaneh's text in political science education?". With the interview method, we sought the opinions of several prominent professors in this field and summarized their views through thematic analysis. The result of the research is that the political teaching and description of selected parts of the text of Kalileh and Demaneh in different courses of the political science field with the special conditions desired by the professors participating in the research can answer some of the problems of the political science field. The teaching of this text can help to link this field with the history, culture, and tradition of Iranian political thought, attractiveness in education, and to solve the inefficiency and problem of western-oriented resources. The idea is that by reading and interpreting these texts, students will get to know the basic concepts of political knowledge (such as legitimacy, efficiency, power, sovereignty, meritocracy, justice, etc.).

Keywords: Education, Elite interview method, History, Iran, Kalileh and Demeneh, Politics, Political texts,.

* Assistant Professor of Political Science, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, I.R.Iran.

ali.tdynr@gmail.com

 0000-0002-0423-1151

کاربست متن‌های پایه ایرانی در آموزش دانش سیاسی با تأکید بر کلیله و دمنه

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۱۱

مقاله برای بازنگری به مدت ۳۰ روز نزد نویسنده بوده است.

علی تدین‌راد*

چکیده

دانش علوم سیاسی در ایران با مشکل‌های متعددی روبه‌روست و توجه به متن‌های پایه سیاسی ایرانی می‌تواند در حل این مسائل کمک نماید. یکی از این متن‌های شاخص، کلیله و دمنه است که هدف عمده آن آموزش سیاست به‌ویژه به نخبگان بوده و به‌نظر می‌رسد قابلیت‌های فراوانی در ارتقای آموزش دانش سیاسی امروز هم داشته باشد. مسئله اصلی پژوهش شناسایی ظرفیت‌های «کلیله و دمنه» در راستای رفع کاستی‌های آموزش علوم سیاسی در ایران است. نویسنده با استفاده از روش نخبگانی (مصاحبه با اساتید این حوزه) تلاش کرده است تا ظرفیت‌های این متن تاریخی را جویا شود. یافته‌های پژوهش حکایت از آن دارد که قابلیت‌های زیر برای کلیله و دمنه متصور است: تقویت پیوند رشته سیاسی با تاریخ، فرهنگ و سنت فکر سیاسی ایرانی؛ افزایش جذابیت‌ها در آموزش سیاست و رفع ناکارآمدی ناشی از غرب‌محوری منابع درسی این رشته.

واژگان کلیدی: آموزش، ایران، تاریخ، روش مصاحبه نخبگانی، سیاست، کلیله و دمنه، متون سیاسی.

* استادیار علوم سیاسی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، جمهوری اسلامی ایران.

مقدمه

بیان مسئله: آغاز آموزش رسمی علوم سیاسی به تأسیس مدرسه علوم سیاسی در ایران به سال ۱۲۷۸ بازمی‌گردد (مستوفی، ۱۳۸۶، ص. ۸۹۱) و می‌توان سابقه‌ای بیش از ۱۲۰ سال برای آن شناسایی نمود. بررسی‌های موجود حکایت از آن دارد که این رشته از همان ابتدا با مشکل‌هایی در حوزه‌های آموزش و پژوهش (سیدامامی، ۱۳۸۹، صص. ۱۴۸-۱۴۶؛ نظری، ۱۳۹۹، صص. ۳۸۳-۳۶۷)، روش (شجاعیان و رستم‌پور، ۱۴۰۲، صص. ۲۶-۱) و شاید از همه مهم‌تر توجه به زمینه تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی (بشیریه، ۱۳۷۸، ص. ۲۶۲) روبه‌رو بوده است. امروزه دانش سیاسی با وجود پشتوانه‌های فکری، فرهنگی و اجتماعی غنی ایرانی و اسلامی، عمدتاً رویکردی انفعالی در قبال دانش متعارف غربی دارد و «در چرخه محدود آموزشی متوقف‌شده و از بومی‌سازی و به‌خصوص نوسازی نیز بازمانده است تا چه رسد به... سازندگی نظریه سیاسی» (صدر، ۱۳۸۲، صص. ۸-۹). با این توصیف مسئله اصلی پژوهش حاضر بررسی مسائل «دانش سیاسی بومی» و نحوه تحقق و تقویت آن با استفاده از متون کهن مانند کلیه و دمنه، است.

اهمیت: پژوهش حاضر افزون بر اهمیت نظری که از ناحیه پرداختن به آموزه‌های سیاسی کلیه و دمنه حاصل آمده، دارای اهمیت کاربردی نیز می‌باشد؛ چراکه به بیان ظرفیت‌های این متن تاریخی برای اصلاح و ارتقای دانش سیاسی در ایران می‌پردازد و این امر از مهم‌ترین اهداف کاربردی در بومی‌سازی علم سیاست به‌شمار می‌آید.

ضرورت: مسیر دانش سیاسی از آغاز در ایران بر بنیانی نهاده‌شده که سر در غرب داشته بی‌آنکه «پایی در کوی ایران» داشته باشد و این مشکل، ضرورت بازبینی در روش‌ها، منابع و رویکردهای این رشته و نوآوری در آموزش «دانش سیاسی ایرانی» را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. براین‌اساس پژوهش حاضر دارای ضرورت راهبردی می‌باشد؛ چراکه در صورت عدم رجوع تحلیلی و کاربردی به سرمایه علمی و فکری ایران، دانش سیاسی بومی هویت و موضوعیت نخواهد یافت.

اهداف: کمک به بومی‌سازی دانش سیاسی در ایران از رهگذر تحلیل ظرفیت‌های «کلیه و دمنه» هدف اصلی این پژوهش را شکل می‌دهد. اهداف فرعی نیز عبارت‌اند از:

آسیب‌شناسی دانش سیاسی در ایران از حیث ارتباط آن با متون اصلی و بومی تاریخ ایران، و شناسایی بخش‌ها و آموزه‌های محوری کلیله و دمنه برای استفاده در رشته سیاسی. **سؤال‌ها و فرضیه:** پژوهش حاضر فرضیه‌آزما نیست و بر نظام سؤال‌ها استوار است. سؤال اصلی عبارت است از: ظرفیت‌های متن کلیله و دمنه برای استفاده در رشته علوم سیاسی کدامند؟ سؤال‌های فرعی پژوهش نیز عبارت‌اند از: فواید و آسیب‌های کاربردی کلیله و دمنه در آموزش دانش سیاسی چیست؟ کدام دوره از آموزش علوم سیاسی دانشگاهی برای تدریس کلیله مناسب‌تر است؟ کدام قالب درسی برای آموزش کلیله مناسب است؟ الزام‌های کاربردی کلیله برای آموزش دانش سیاسی چیست؟

۱. پیشینه پژوهش

در ارتباط با وضعیت دانش علوم سیاسی در ایران، منابع متعددی منتشر شده که در دو سطح قابل بررسی هستند.

۱-۱. سابقه مطالعاتی در نشریه دانش سیاسی

نشریه دانش سیاسی به وضعیت علوم سیاسی در ایران ورود انتقادی داشته است. برای مثال ادیبی و همکاران (۱۳۹۹، صص. ۴۴-۲۵) دلایل ضعف علم سیاست در کشور را شناسایی و در پنج مورد دسته‌بندی کرده‌اند. این در حالی است که پورفرد و همکارانش (۱۳۹۴، صص. ۷۳-۵۳) فهرست طولانی‌تری از مشکل‌های علوم سیاسی را ارائه نموده‌اند و راهبردهایی هم برای رفع آنها را پیشنهاد داده‌اند. البته نویسندگانی هم بوده‌اند که دانش سیاسی در ایران را از حیث نسبت آن با دانش متعارف و جهانی نقد و بررسی کرده‌اند (سلیمی، ۱۳۸۷، صص. ۹۲-۶۳). چنان‌که ملاحظه می‌شود این مقاله‌ها بیشتر در مقام آسیب‌شناسی‌اند و مطالعه خاص در مورد متون کهن را در دستورکار نداشته‌اند.

۲-۱. سابقه مطالعاتی در سایر منابع علمی

اساسی‌ترین نقدها از وضعیت علوم سیاسی در ایران را پژوهشگران همین رشته انجام داده‌اند. بشیریه (۱۴۰۰) معتقد است که دانش سیاسی با استیلای رفتارگرایی و اثبات‌گرایی و با غفلت از تأمل در راه‌های رسیدن به زندگی عادلانه و انسانی کارکرد

خود را از دست داده است. این دیدگاه را صادق حقیقت (۱۴۰۰، صص. ۳۰۲-۲۹۷) نقد کرده و عدم توجه به بازگشت روش‌های کمی، عدم توجه به شرایط خاص زمانی و مکانی، عدم وجود شواهد کافی نسبت به مدعای ارائه‌شده، و در نظر نگرفتن «سیاست خرد» را مهم‌ترین نقدهای وارد به آن برشمرده است. در همین ارتباط می‌توان به آثاری اشاره داشت که ارزیابی جهت‌گیری‌ها و رویکردهای خاص در متون مختلف علوم سیاسی را مدنظر قرار داده‌اند؛ از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: نقد بومی‌گرایی (جمالی، ۱۳۹۰، صص. ۶۳-۹۸؛ رهبر و صفاریان خوزانی، ۱۳۹۶، صص. ۱۰۸-۸۵؛ حسینی واسوکلابی و جمالی، ۱۳۹۴، صص. ۳۵-۷۸)، وضع مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها (باقری‌دولت‌آبادی، ۱۳۹۶، صص. ۳۶-۶۴؛ افتخاری، ۱۳۸۵، صص. ۲۲-۱؛ حاجی‌یوسفی و طالبی، ۱۳۹۰، صص. ۱۹۹-۲۱۵)، رویکردهای اسلامی و دینی (کریمی، ۱۳۸۵، صص. ۱۴۲-۱۲۱)، آزمون‌ها (جمالی، ۱۳۸۵، صص. ۷۸-۲۳؛ جمالی، ۱۳۸۷، صص. ۸۰-۵۹)، کیفیت آموزش و فارغ‌التحصیلان (نظری، ۱۳۹۹، صص. ۳۸۳-۳۶۷؛ زکی‌خانی، ۱۳۸۹، صص. ۱۲۸-۱۱۳؛ امام‌زاده فرد، ۱۳۹۱، صص. ۵۶-۲۳)، روش، نقد و نظریه‌پردازی (تقوی و ادیبی، ۱۳۸۹، صص. ۷-۲۸؛ آقاجری و صحرائی، ۱۳۸۹، صص. ۲۸-۱؛ تخشید و متین‌جاوید، ۱۳۸۹، صص. ۷۶-۵۹؛ سلیمان‌پور، ۱۳۸۸، صص. ۱۴۱-۱۱۸؛ سیدامامی، ۱۳۸۹، صص. ۱۶۲-۱۴۳)، کاربرد و بازار کار (بزرگمهری، ۱۳۸۷، صص. ۶۸-۴۷)، وضعیت‌سنجی اکنون و پیش‌بینی آینده (جمالی و جمالی، ۱۳۹۷، صص. ۷۲-۳۹؛ نظری، ۱۳۹۶، صص. ۲۲۰-۱۹۱؛ سلیمی و حداد، ۱۳۹۸، صص. ۱۱۰-۷۵).

در میان این پژوهش‌ها، دسته‌ای از آثار به بررسی وضعیت منابع، درس‌ها و سرفصل‌ها پرداخته‌اند که از این جهت به موضوع پژوهش ما نزدیک‌تر است؛ برای مثال می‌توان به موسوی‌نیا (۱۳۹۶، صص. ۱۵۴-۱۳۹)، دلاوری (۱۳۹۰، صص. ۸۶-۵۵)، نبوی (۱۴۰۰، صص. ۲۵۰-۲۲۳)، و محقر (۱۳۸۷، صص. ۱۴۰-۱۱۹) اشاره داشت. با این حال در هیچ‌یک از این پژوهش‌ها، موضوع کاربست متون سیاسی پایه ایرانی در آموزش دانش سیاسی و الزام‌ها و آثار آن (با تأکید بر کلیه و دمنه) تحلیل نشده است. بنابراین پژوهش حاضر از حیث موضوعی دارای نوآوری می‌باشد.

۲. مبانی مفهومی و نظری

به‌منظور ایجاد افق فکری یکسان بین نویسندگان و مخاطب، لازم می‌آید تا نخست مبانی مفهومی و نظری بحث تحدید شود.

۲-۱. سیاست

اگرچه تعاریف متعدد و بعضاً متعارضی از سیاست ارائه شده، اما در این پژوهش تعریف عام و موسع را مدنظر داریم که پایه سایر تعاریف به‌شمار آمده و گستره وسیع علم سیاست را پوشش می‌دهد. تعریف سیاست به علم قدرت از آن حیث که ابعاد مختلف و فلسفی آن را - مانند چیستی قدرت، جایگاه قدرت، نسبت قدرت با اخلاق، ابزارهای کسب و اداره قدرت را دربرمی‌گیرد - مناسب برای این پژوهش می‌باشد (نک. تنسی و جکسون، ۱۳۹۶).

۲-۲. متن سیاسی پایه

متن‌های سیاسی پایه ایرانی آثار شاخص سیاسی پیش از اسلام و تداوم آنها در دوران پس از اسلام را شامل می‌شود؛ متونی مانند عهدنامه اردشیر، نامه تنسر، سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک، شاهنامه، و یا قابوس‌نامه. در این میان «کلیله و دمنه» به‌واسطه شیوه نگارش و محتوا جایگاه برجسته‌ای دارد. در نگاه به تاریخ کلیله و مقدمه‌های نوشته شده بر آن، به‌خوبی دیده می‌شود این اثر همواره در بطن دستگاه سیاسی و در رابطه دانش سیاست و قدرت حکمرانان قرار داشته است. کلیله به دستور شاهان و در دربار آنها پرداخته یا ترجمه شده است و انوشیروان در ایران عصر ساسانی، دستگاه خلافت دوران اسلامی، نصر بن احمد سامانی و بهرام‌شاه غزنوی بدان امر کرده‌اند (ابوالمعالی، ۱۳۹۲، صص. ۴۰-۱). زندگی و سرگذشت مترجمان کلیله نیز با سیاست در سطحی کلان و بی‌واسطه با این اثر گره خورده است (منوچهری، ۱۳۹۷، صص. ۵۵-۵۴). از چشم‌انداز تاریخ سیاسی ناظر به شکاف‌های فکری دوره‌های مختلف تاریخ ایران، به‌ویژه دوران پس از ورود اسلام، نقش این کتاب و جایگاه آن در تداوم اندیشه و فکر سیاسی ایرانشهری شایان توجه است (ظهیری‌ناو و دیگران، ۱۳۸۹، صص. ۹۶-۷۷). مهم‌ترین مضامین سیاسی این کتاب عبارت‌اند از: چگونگی جهان‌داری و پیروزی بر

دشمن، راه کسب و تقویت قدرت، شناخت دشمن و مقابله با او، حقوق مردم و ملوک، عدالت، بخشش، و شایسته‌سالاری. در بیشتر حکایت‌های کلیله و دمنه که به سیاست و حکمرانی می‌پردازند، بنیان و پایگاه و مشروعیت حکومت بر اساس زور و خشونت استوار و ساختار فرمانروایی و رابطه حاکمان و حکومت‌شوندگان نیز بر اساس الگوی خدایگان و بنده بنا گشته است (حمیدی، ۱۳۸۶، صص. ۹۴-۱۲۱). درنگ در کیفیت بیان رموز سیاست در کلیله نشان می‌دهد این اثر از ریشه و آغاز با هدف آموزش سیاست، جهاننداری و مملکتداری نوشته شده است. چهارچوب داستانی آن در قالب یک اثر آموزشی است که در آن در یک‌سو معلم یا راوی است و در سوی دیگر فرمانروا به‌مثابه آموزش‌گیرنده و شاگرد. در مجموع می‌توان اظهار داشت که «کلیله و دمنه ابزاری است زبانی برای رسیدن به جامعه‌ای مطلوب و این کار در زبان به‌واسطه توصیه و موعظه و نصیحت و پند و اندرز صورت می‌گیرد؛ نه از طریق بیان قوانین یا امر کردن و جز اینها» (منوچهری، ۱۳۹۷، ص. ۶۰) و همین ویژگی است که توجه به آن را در این پژوهش، توجیه می‌نماید.

۲-۳. بومی‌گرایی

در باب تعریف بومی‌سازی توافقی وجود ندارد (شادمان، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۲)، اما در تلقی‌ای عام آن را تلاشی می‌دانند برای متناسب ساختن علوم با مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و هر نوع ضرورتی که در بستر زمان آشکار می‌گردد (مهدوی، ۱۳۹۱، ص. ۱۸۶). بومی‌گرایی آموزه‌ای است که بازآمدن، احیا و ادامه حیات رسوم و آداب و باورهای فرهنگی و ارزش‌های بومی را می‌طلبد و بر هویت اصیل خویشتن، بازگشت به سنت‌های پاک و خالص اولیه و ایستادگی در برابر فرهنگ بیگانه، براندازی و وارونه‌سازی الگوهای غربی تأکید دارد. از این‌روی می‌توان بومی‌گرایی را واکنشی پسااستعماری از سوی متفکران آزادی‌خواهی دانست که می‌کوشند از قیدوبند استعمار و عقب‌ماندگی‌رهایی‌یافته و پاسخی درخور به خودکم‌بینی‌های درونی دهند (تدین‌راد، ۱۳۹۱-۱۳۹۲، ص. ۱۴۲).

۲-۳. رهیافت‌های نظری

از رهگذر تحلیل متون منتشرشده در حوزه علوم سیاسی، می‌توان چند رهیافت نظری را به شرح زیر از هم تمییز داد (نک. بروجردی، ۱۳۸۴، صص. ۳۵ و ۲۶۶؛ آذرشب، ۱۳۹۰):

الف. نفی بومی‌نگری: پیروان این دیدگاه مستند به ادله مختلفی (چون ماهیت فراگیر دانش سیاسی، تجربه برتر اندیشه غربی در تولید علم سیاست) به نفی مبانی بومی‌نگری در تولید دانش سیاسی نظر داده‌اند.

ب. معتقدان به بومی‌نگری: پیروان این دیدگاه ضمن نقد جدی آموزه‌های دیدگاه نخست، تأکید دارند که اصولاً دانش سیاسی «زمینه‌وند» است و بنابراین عدم توجه به مؤلفه‌های بومی، این علم را از اعتبار و حجیت می‌اندازد.

پ. رهیافت انتقادی: پیروان این دیدگاه سعی در جمع بین دو گرایش بالا دارند. به این صورت که می‌پذیرند در بنای دانش سیاسی باید به تجارب جهانی توجه شود و نمی‌توان آن را نادیده گرفت؛ اما لازم است که دانش بشری در قالب گفتمان بومی بازخوانی و فهم شود تا از این طریق سره از ناسره آن جدا شده و بخش‌های مفید و مؤثر آن وارد گفتمان بومی دانش سیاسی گردد.

بومی‌گرایی در پژوهش حاضر به همین معنای سوم مدنظر است و دلالت بر برخورد انتقادی با دانش سیاسی غربی دارد. در این راستا بومی‌گرایان برآنند که باید مفاهیم بنیادین علوم انسانی و اجتماعی غربی را مورد نقد قرار دهند و برای کاربست آنها در مسیری همسو با بسترهای سیاسی و فرهنگی خود بکوشند و آن علوم و آرا را بومی سازند (تدین‌راد، ۱۳۹۱-۱۳۹۲، ص. ۱۴۳). با این تلقی می‌توان بومی‌گرایی را بازسازی و به‌سازی فرهنگ و ارزش‌های اصیل بومی در تعامل و گفت‌و شنود با دیگران تفسیر کرد؛ کوششی برای شناخت و فهم سراسری دیگری از یک‌سو و برگشت به خود و واکاوی فرهنگ، تاریخ، افکار، متن‌ها و اندیشه‌های خودی از سوی دیگر با رویکردی انتقادی، برای برکشیدن و تعالی فرهنگ و تمدن ایرانی.

۳. روش

این پژوهش از حیث نوع، توسعه‌ای - کاربردی بوده و از حیث رویکرد محققان،

توصیفی - تحلیلی است. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه و برای تحلیل داده‌ها از روش کیفی (رجوع به نظر نخبگان) استفاده شده است. گام‌های اجرایی پژوهش به شرح زیر بوده است:

گام اول. انجام مطالعه‌های اولیه با هدف موضوع‌شناسی. در این مرحله ساختار رشته علوم سیاسی و همچنین سازمان و محتوای کتاب کلیده و دمنه بررسی شده است. **گام دوم.** تهیه فهرست کاستی‌های رشته علوم سیاسی از منظر بومی. با توجه به تلقی مبنا از «بومی‌نگری»، در این مرحله از روش اسنادی استفاده شده و مسائل اصلی رشته مستند به دیدگاه انتقادی اساتید این رشته که پیش از این در قالب کتاب یا مقاله بیان شده بود، شناسایی و در جدولی ثبت شده است.

گام سوم. شناسایی ظرفیت‌های کلیه و دمنه متناسب با کاستی‌های فهرست شده در جدول بالا. در این مرحله از رهگذر مطالعه کامل متن کلیده و دمنه، مواردی که می‌توانست رافع و یا جبران‌کننده نقص‌های موجود در دانش سیاسی باشد، شناسایی و در برابر هر کاستی درج گردید. طبعاً در این مرحله استنباط‌های محقق مدنظر بوده‌اند. **گام چهارم.** تدوین پرسشنامه. در این مرحله مستند به یافته‌های گام سوم پرسشنامه‌ای (به‌صورت باز) با ۱۱ سؤال محوری تهیه‌شده که هر سؤال ناظر بر یکی از کاستی‌های شناسایی‌شده آموزش علم سیاست در ایران، بوده است.

گام پنجم. گردآوری دیدگاه‌ها و تحلیل‌ها. در این مرحله پرسشنامه تهیه‌شده، به گروهی از اساتید مطلع عرضه‌شده تا میزان نظرهای خود را در ارتباط با محورهای سؤال‌شده، اعلام نمایند. برای این منظور جامعه نخبگانی به‌صورت هدفمند و با توجه به ویژگی‌های ذیل تعریف شده است: اساتید دانشگاهی‌ای که در زمینه ابعاد نظری، تاریخی، و زبانی دانش سیاسی و همچنین متن کلیده و دمنه، صاحب‌نظر و اثر هستند. با مطالعه‌ای مقدماتی، فهرستی از ۴۰ عضو هیئت علمی رشته‌های علوم سیاسی، تاریخ و ادبیات تهیه و پرسشنامه‌ها با نام اختصاصی افراد برای ایشان (به‌صورت دستی و حضوری، پست الکترونیکی، و یا از طریق پیام‌رسان‌های موبایلی) ارسال شد. در نتیجه پیگیری چندماهه (طی سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲) تعداد ۲۱ پاسخنامه (۲۰ پاسخ کتبی و یک مورد صوتی) دریافت شد. از این میان تعداد ۷ پرسشنامه به دلیل ناقص بودن کنار

گذاشته شد و تحلیل با داده‌های ۱۳ پرسشنامه انجام گرفت. اطلاعات مربوط به این پرسشنامه‌ها و پراکنش آنها در جدول زیر آمده است.

جدول شماره (۱): مشخصات اساتیدی که به پرسشنامه پاسخ داده‌اند

ردیف	نام و نام خانوادگی	مرتبۀ علمی	دانشگاه	رشته/گروه علمی
۱	دکتر خیرالله محمودی	استاد	شیراز	زبان و ادبیات فارسی
۲	دکتر امیرمسعود شهرام‌نیا	دانشیار	اصفهان	علوم سیاسی
۳	دکتر شهرام جلیلیان	استاد	شهید چمران	تاریخ
۴	دکتر جواد دهقانیان	دانشیار	هرمزگان	زبان و ادبیات فارسی
۵	دکتر منوچهر تشکری	دانشیار	شهید چمران	زبان و ادبیات فارسی
۶	دکتر نجم‌الدین گیلانی	استادیار	فردوسی مشهد	تاریخ
۷	دکتر محمدعلی توانا	دانشیار	شیراز	علوم سیاسی
۸	دکتر حامد عامری گلستانی	استادیار	دانشگاه آزاد	علوم سیاسی
۹	دکتر محمد بیطرفان	استادیار	خوارزمی	تاریخ
۱۰	دکتر حمیدرضا اردستانی	استادیار	دزفول	زبان و ادبیات فارسی
۱۱	دکتر سارا نجف‌پور	استادیار	شهید چمران	علوم سیاسی
۱۲	دکتر علی اشرف نظری	دانشیار	تهران	علوم سیاسی
۱۳	دکتر محمد هاتفی	استادیار	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تهران	زبان و ادبیات فارسی

گام ششم. تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها و ارائه یافته‌های نهایی. در این مرحله از روش‌های تحلیل کمی و کیفی برای درهم‌کرد دیدگاه‌ها و رسیدن به نتایج نهایی استفاده شده است که در ادامه مقاله آورده شده‌اند.

۴. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

مهم‌ترین یافته‌های نویسنده مستند به دیدگاه اساتید شرکت‌کننده در این پژوهش، عبارت‌اند از:

۴-۱. ضرورت استفاده از کلیله و دمنه به‌عنوان متن درسی در رشته علوم سیاسی

یکی از پرسش‌های این مطالعه، امکان و ضرورت کاربست کلیله در آموزش علوم سیاسی دانشگاهی است و در این راستا از استادان درخواست شد به شکل عددی بین

صفر و صد امکان و بایستگی این کار را بیان کنند. سؤال این بود: «استفاده از متن کلیله و دمنه به‌عنوان منبع درسی رشته علوم سیاسی را چقدر ضروری، بایسته و مفید می‌دانید؟ پاسخ این پرسش تا حد زیادی موضع کلی اساتید را نشان می‌دهد. میانگین به‌دست آمده از پاسخ‌ها عدد ۹۴/۸۳ بود. ۹ نفر از پاسخگویان ضرورت ۱۰۰ درصدی را مطرح کرده بودند و سایرین اعداد بین ۸۰ تا ۹۹ را نوشته بودند. تنها یکی از پاسخگویان با طرح مسئله تمایز بسترهای فکری متفاوت، عدد مشخصی ذکر نکرد. توضیحات و مضامین خاص مورد نظر این پاسخگو در ذیل عنوان‌های دیگر ارائه می‌شوند. برخی از پاسخگویان نیز در کنار عدد، شرطی را نوشته بودند مثل اینکه: «به شرط برگردان آن به فارسی امروز» که این نکات نیز ذیل بحث الزام‌های کاربست کلیله قرار می‌گیرند. در مجموع یافته این بند مؤید دیدگاه خیرالله محمودی نویسنده «شرح کلیله» است که معتقدند: «مطالعه محتوای این کتاب نه‌تنها در رشته ادبیات به‌عنوان متن ادبی ضرورت دارد بلکه برای شاخه‌های دیگر علوم انسانی از جمله جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و علوم سیاسی هم مطالعه آن توصیه می‌شود. محتوای این کتاب بر سه اصل استوار است سیاست ذات، سیاست تبع و سیاست مدن؛ براین اساس تمام طبقات جامعه یعنی فرد، خانواده و وابستگان و حکومت و سیاستمداران به مطالعه این کتاب نیازمند هستند» (مصاحبه نگارند با محمودی، ۱۴۰۲).

۴-۲. فایده‌ها و آثار مثبت

در این مطالعه از پاسخ‌گویان خواسته شده بود به این پرسش پاسخ دهند که «چه فواید و آثار مثبتی در این کار می‌بینید؟» یکی از مضامین پُرتکرار در میان پاسخ‌ها، آشنایی با الگوهای حکمرانی و شیوه‌های فکر سیاسی در سنت و فرهنگ ایرانی است؛ چنان‌که گیلانی (مصاحبه، ۱۴۰۱) تصریح دارد که: «این کتاب سراسر آموزش سیاست است». از نظر عامری نیز «بدون تردید دانشجوی ایرانی و نیز هر کسی که بخواهد شناخت دقیقی از سیر تحول فکر سیاسی در ایران داشته باشد باید در «ظاهر» و «باطن» این متون قدیم و جدید غور کند» (عامری گلستانی، مصاحبه، ۱۴۰۱). در مجموع مهم‌ترین فواید مترتب بر ورود این متن به حوزه دانش سیاسی از دیدگاه اساتید، به ترتیب در جدول زیر آورده شده است:

جدول شماره (۲): مهم‌ترین فواید و آثار مثبت کار بست کلیله و دمنه

به‌عنوان منبع درسی رشته علوم سیاسی

۱	امکان برقراری ارتباط میان متون قدیم و جدید و شناخت دقیقی از سیر تحول فکر سیاسی در ایران
۲	درک نحوه سیاست‌ورزی در ایران و تمدن هند و اروپایی و جهان اسلام
۳	آشنایی با مسائل سیاسی خاص در ایران که ریشه در ناخودآگاه جمعی دارد و در دوره‌های مختلف تکرار شده است؛ مثل جدال نهاد قدرت و طبقه نخبه و ...
۴	گسترش آگاهی زبانی و دایره واژگان، بالا بردن دانش زبان فارسی، گسترش شناخت ادبی - سیاسی
۵	کمک به سیاست‌ورزی مدبرانه و مؤثر و مبتنی بر فرهنگ بومی
۶	شناخت درون‌مایه‌های سیاست در ایران به سبب پیوند با بافت فکر سیاسی ایرانی و برآمدن از آن
۷	آشنایی دانشجویان با منابع دست اول و آشنا شدن با رویکردها و نگاه مردم و سیاستمداران و پادشاهان گذشته از لابه‌لای این منابع
۸	تمرین جدی برای شناخت دقیق اندیشه سیاسی در ایران و آشنایی با اندیشه ایرانشهری و مسائل خاص ایران در تمایز از مسائل و اندیشه‌های غربی و شرقی
۹	افزایش توانایی دانشجویان در بهره‌گیری از روش‌های علمی مدرن برای شناخت، بررسی و تحلیل متون

(یافته‌های تحقیق حاضر)

۴-۳. کاستی‌ها و آثار منفی

در این مطالعه، اغلب پاسخگویان در پاسخ به این پرسش که «چه کاستی‌ها و آثار منفی‌ای در کار بست کلیله و دمنه در آموزش دانش سیاسی می‌بینید؟»، نوشته‌اند که اثر منفی برای این کار نمی‌بینند. شمارش پاسخ‌های مشابه نشان می‌دهد حدود ۹۵ درصد پاسخگویان اثر منفی ذکر نکرده‌اند. در این خصوص پاسخ گیلانی صراحت دارد که نوشته است: «ضرری در این کار نمی‌بینم اصلاً. بسیار خوب و به‌جاست که این متن و سیاست‌نامه خواجه و متن‌های ایرانی اصیل و سیاسی مثل آن در کار آموزش علوم سیاسی استفاده شود. در برخی رشته‌های دیگر متن‌هایی مثل کلیله و سیاست‌نامه بسیار مورد توجه است و به‌عنوان یک درس آن را می‌خوانند و جای تأسف است که علوم سیاسی کلیله و سیاست‌نامه را نادیده گرفته است» (گیلانی، مصاحبه، ۱۴۰۱). دیدگاه جلیلیان (مصاحبه، ۱۴۰۱) هم مؤید همین معنا است: «باور دارم که این سؤال اساساً نادرست است و خواندن این متون هیچ‌گونه ضرری ندارد. باید به دانشجویان اعتماد کرد و حتی آنها را تشویق به مطالعه این متون کرد. در کنار این، استاد درس می‌تواند

درک درست و روشنی از این متن را برای دانشجویان میسر کند».
با این حال اندک دیدگاه‌های انتقادی ارائه شده، بر سه کاستی تأکید داشته‌اند که می‌طلبند مورد توجه قرار گیرند:

الف. عدم تناسب گفتمانی: یکی از مهم‌ترین نقدها چنین است: «آثار کهن در یک گفتمان و پارادایم دیگری شکل گرفته‌اند که همان دنیای سنت است و در دنیای امروز شاید مسئله حکومت و حکومت‌داری تا اندازه زیادی متفاوت شده است... این متن‌ها بیشتر به حاکمیت نگاه می‌کنند تا به فرهنگ و متن جامعه... اینکه بخواهیم از این متن‌ها راهکارهایی برای سیاست استخراج کنیم، کار درستی نیست؛ یعنی اینکه بیاییم بگوییم همه آنچه در این متن‌ها آمده همه مفید هستند و برای دنیای امروز حرف مفید دارند درست نیست» (اردستانی، مصاحبه، ۱۴۰۱). این نکته قابل توجه است که باید میان خوانش انتقادی - آموزشی متن‌ها از یک‌سو و استفاده از آنها به‌عنوان برنامه اقدام و منبع استنباط راهکارهای سیاسی از سوی دیگر تمایز قائل شد و از این‌روی استفاده به شکل دوم مطلوب نیست و چنین نگاهی به متن‌های پایه ایرانی می‌تواند گمراه‌کننده باشد.

ب. ضرورت پالایش گفتاری: نکته دیگر مورد اشاره استادان اینکه در برخی قصه‌های کلیله برخی عبارت‌های ناپسند، اشارات جنسی و .. آمده است که شاید برای تدریس در کلاس کارشناسی مطلوب نباشند. در یکی از پاسخ‌ها به این نکته اشاره شده و البته پاسخگو که استاد ادبیات فارسی است خود اضافه کرده است که «با حذف آنها چندان ضرر و زیانی به آن مطالب هم وارد نمی‌شود» (تشکری، مصاحبه، ۱۴۰۱).

پ. ضرورت روان‌سازی بیانی: ردیف‌های شماره ۱ و ۵ از جدول شماره ۳ به زبان متن‌ها که گاه متکلف و برای فارسی‌زبانان امروز نامأنوس هستند، اشاره می‌کند و اینکه خواندن و فهم متن کلیله علی‌رغم شیرین و روان بودن ترجمه منشی، برای اغلب دانشجویان دشوار است. این نقدی جدی و قابل تأمل به نظر می‌رسد، اما در همین رابطه در ذیل بحث الزام‌های کاربری این متن در امر آموزش، یکی از موارد پُر تکرار، حضور استاد آشنا و مسلط به زبان این متون و در عین حال مضامین سیاسی است که می‌تواند راهکاری برای این مسئله باشد.

جدول شماره (۳): مهم‌ترین مضرات و آثار منفی کاربست کلیله و دمنه

به‌عنوان منبع درسی رشته علوم سیاسی

۱	مبدل شدن به دو واحد درسی ملال‌آور در صورت عدم التفات به ظرایف فنی - ادبی آن
۲	برخی از قصه‌ها و داستان‌های موجود در این اثر بنا بر ویژگی‌های کاربردی آن دوران، مطالبی منفی و ناپسند دارد
۳	انتظار پاسخگویی و ارائه راهکار برای مسائل دنیای امروز با استخراج معیارها و اصول از متن کلیله
۴	عدم تناسب با شرایط زمان و پارادایم‌های فکر سیاسی معاصر
۵	طولانی و پیچیده هستند، زبان و بیان آنها دشوار و فهمشان برای دانشجویان مشکل است

(یافته‌های تحقیق حاضر)

۴-۴. مقطع تحصیلی مناسب برای تدریس کلیله و دمنه

نکته مهمی که در استفاده از این متن باید مورد توجه قرار گیرد این است که چه متنی برای چه مقطعی (کارشناسی، ارشد، دکترا) مناسب است. بر این اساس این سؤال مطرح گردید که «تدریس متن کلیله در آموزش علوم سیاسی در دانشگاه به‌عنوان منبع درسی را برای چه دوره‌ای مناسب‌تر می‌دانید؟» در این خصوص می‌توان دو رویکرد را از هم تمییز داد:

الف. رویکرد غالب (اکثریت) که معتقدند تدریس این متن برای هر سه مقطع تحصیلی مفید است و در هر مقطع می‌توان متناسب با آن از این کتاب استفاده کرد.
ب. رویکرد اقلیت که تأکید بر استفاده از این متن در دوره‌های ارشد و دکتری دارد؛ با این استدلال:

یک. «نگرش سیاسی به متون کهن، نیاز به مقدمه‌های مهمی دارد که ممکن است دانشجوی کارشناسی یا حتی کارشناسی ارشد آن را نداشته باشد ولی دانشجوی دکتری باید به‌صورت بسیار دقیق و تخصصی، حتی در قالب بیش از یک درس، به این متون بپردازد» (عامری گلستانی، مصاحبه، ۱۴۰۱).
دو. «با توجه به متن کتاب و این احتمال که دانشجویان کارشناسی به‌سادگی نتوانند متن را دریابند، توصیه می‌شود برای دوره کارشناسی ارشد به بعد باشد» (جلیلیان، مصاحبه، ۱۴۰۱).

براین اساس به نظر می‌رسد در استفاده از این متون و از جمله کلیله و دمنه می‌بایست سطح و دوره فراگیران را در نظر گرفته و متناسب با شرایط، محتوای مورد نظر را طراحی نمود.

۴-۵. ابواب مناسب تدریس از کلیله و دمنه

کلیله و دمنه همچون سایر کتب کهن ما، دارای باب‌های متعددی است. درباره شمار این باب‌ها و اصلیت هندی و ایرانی بودن آنها نیز دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. نصرالله منشی در مقدمه می‌گوید: «و کتاب کلیله پانزده بابست، از آن اصل کتاب که هندوان کرده‌اند ده بابست... و آنچه از جهت پارسیان الحاق افتاده‌ست بر پنج بابست» (ابوالعالی، ۱۳۹۲، صص. ۳۷-۳۸). اینکه همه باب‌های کلیله تدریس شود یا بخشی از آن شایسته تأمل است. از این‌روی این پرسش مطرح شده که «آیا همه متن را توصیه می‌نمایید یا گزینش بخش‌های خاص آن از جهت اشمال بر مفاهیم و مضامین سیاسی؟ باب یا بخش یا حکایت خاصی از آن مورد تأکید است؟». بررسی دیدگاه کارشناسان نشان می‌دهد که رویکرد غالب بررسی ابواب خاصی است که متناسب با مقطع، رشته و گرایش می‌باید انتخاب شود. در مجموع یافته عمومی در این بند مؤید دیدگاه آقای محمودی است که معتقد است: «برای رشته علوم سیاسی همه این باب‌ها مطالعه و بررسی شود؛ البته باید به داستان‌هایی که در آن آداب کشورداری و رفتار حاکمان و سیاستمداران نسبت به مردم دارند، توجه بیشتری شود از جمله: باب شیر و گاو، باب بوم و زاغ، باب بازجست دمنه، باب پادشاه و فنزه، باب شیر و شغال و پادشاه و برهمنان» (محمودی، مصاحبه، ۱۴۰۲). در جدول زیر دیدگاه‌های مطرح شده به تفکیک آمده است، که در مجموع دلالت بر ضرورت گزینش ابواب دارد.

جدول شماره (۴): ابواب مناسب برای تدریس از کلیله و دمنه با مضامین سیاسی

۱	۸ باب اصلی
۲	همه آن باید خوانده شود.
۳	حتی در رشته‌هایی مثل ادبیات هم گزیده‌هایی از این‌گونه متن‌ها را می‌خوانند.
۴	بخش‌هایی که بیشتر جنبه اجتماعی - سیاسی دارد.
۵	همه کتاب با توجه به مفصل بودن و مباحث فراوان شاید امکان‌پذیر نباشد و لازم است استاد

درس برخی حکایت‌ها یا بخش‌ها را که از دیدگاه مفاهیم و مضامین سیاسی مهم‌تر هستند، تدریس کند و دیگر حکایت‌ها برای مطالعه آزاد باشد.	
«باید» گزیده آن با دقت ارائه شود؛ در قالب یک متن روش‌مند و با پشتوانه نظری.	۶
گزینش بخش‌هایی از بحث برزویه، باب شیر و گاو و یکی دو باب دیگر.	۷

(یافته‌های تحقیق حاضر)

۴-۶. قالب ارائه مطالب کلیله و دمنه

سرفصل‌های کارشناسی علوم سیاسی در سال‌های اخیر چندبار تغییر پیدا کرده و در مورد دوره‌های ارشد و دکتری نیز سرفصل‌ها متفاوت هستند؛ بنابراین در استفاده از این‌گونه متن‌ها باید به اقتضای‌های رشته هم توجه نمود. به‌همین خاطر از پاسخگویان پرسیده شد: «آیا استفاده از کلیله و دمنه در آموزش علوم سیاسی را در قالب یک درس مجزا پیشنهاد می‌دهید یا در قالب یکی از درس‌های موجود و در کنار سایر منابع؟». از جهت آماری پاسخ‌ها فراوانی یکسانی داشته است. به‌این‌معنا که نظر برتری در این خصوص وجود ندارد. البته در بخش دوم این پرسش، سؤال شده بود که «کدام عنوان درسی موجود را مناسب می‌دانید تا کلیله و دمنه هم در آن تدریس شود؟». برخی از پاسخگویان که نظر به ارائه در قالب درس‌های موجود داشتند، به درس «آشنایی با متون سیاسی پایه به زبان فارسی» اشاره کرده بودند. یکی از استادان رشته تاریخ نوشته است: «اگر درسی هست که متون و منابع کهن را با نگاه دانش‌امروزی علوم سیاسی مطالعه می‌کند، می‌توان بخش‌هایی از کلیله را در این درس قرار داد» (جلیلیان، مصاحبه، ۱۴۰۱). عامری گلستانی (۱۴۰۱) پیشنهاد داده در قالب یکی از درس‌های موجود و با عنوان پیشنهادی بحث «شناخت و تحلیل متون قدیم و جدید دانش سیاست در ایران» ارائه شود. با نظر به پاسخ‌ها می‌توان نتیجه گرفت که این سؤال نیاز به پژوهش‌های بیشتری دارد و از اجماع معتبری در حد پژوهش حاضر برخوردار نیست.

۴-۷. سوبه‌گیری اخلاقی کلیله و دمنه

کلیله و دمنه از جمله متون کهن ایرانی است که بیان و قالب ادبی در آن به خدمت اخلاقیات درآمده (دوفوشه‌کور، ۱۳۷۷)، اگرچه در داستان‌های آن کشمکش میان مضامین و اندرزهای سیاسی و اخلاقیات وجود دارد. درحالی‌که در روبنا همواره از

اخلاقیات خاص و معیارهای ثابت و مطلق یاد شده و ستوده یا نکوهیده می‌شوند؛ در زیرساخت این اخلاقیات در عرصه عمل ثبات ندارند و برای رسیدن به اهداف، توطئه و نیرنگ مجاز قلمداد می‌گردد (دهقانیان و نیکوبخت، ۱۳۹۰، صص. ۱۵۹-۱۳۳). این تفاوت در ارزش و معنای اصول اخلاقی در کلیله، آرا و اندرزهای آمده در آن را به انگاره‌های ماکیاولیستی در باب سیاست و اخلاق نزدیک کرده است. برای همین برخی بر این اعتقادند که اصلاً «پنجه تتره کتاب اخلاق (درمه) نیست، بلکه بی‌گمان اثری بدون احساس مسئولیت و رسالت اخلاقی به‌شمار می‌رود. چه مفاد اساسی آن بسیار نزدیک به چیزی است که ما آن را در اروپا ماکیاولیسم می‌خوانیم... در این کتاب جزئیات انواع نیزنگ‌ها و خیانت‌ها با اغماض از جنبه اخلاقی آنها وصف می‌گردد» (دوبلوا، ۱۳۸۲، ص. ۴۴). با نظر به این مباحث نظری، در این پژوهش از اساتید پرسیده شد «به نظر شما آیا تدریس بر مبنای این کتاب به آموزش سیاست ماکیاولیستی به معنای منفی و دور از اخلاقیات می‌انجامد؟» بررسی پاسخ‌ها نکته جالب توجهی را نشان می‌دهد. به‌جز یک نفر که با بلی یا خیر پاسخ نداده است، همه پاسخ‌دهندگان دیگر پاسخ منفی داده‌اند؛ یعنی با این نگاه که تدریس کلیله به آموزش سیاست ماکیاولیستی (به معنای منفی و دور از اخلاق آن) می‌انجامد، موافق نیستند. دیدگاه جلیلیان در این قسمت بیانگر رویکرد کلی پاسخ‌دهندگان است، آنجا که می‌گوید: «خیر، و حتی اگر این‌گونه باشد تدریس این درس لازم است و دلیلی برای عدم توجه به این متن نمی‌شود. چنان‌که کتاب شهریار ماکیاولی هم همواره به‌عنوان یک متن سیاسی مورد توجه بوده است» (جلیلیان، مصاحبه، ۱۴۰۱).

۴-۸. الزام‌های کاربست کلیله و دمنه به‌عنوان متن درسی

استفاده از منابع مختلف آموزش در هر زمینه و رشته‌ای نیازمند رعایت شروط و الزام‌های خاص آن رشته است و علوم سیاسی هم از این اصل مستثنی نیست. از استادان پرسیده شد «چه نکاتی در مطالعه و استفاده از این متن باید مورد توجه استادان و دانشجویان قرار گیرد؟». در جدول زیر خلاصه دیدگاه‌ها آمده است:

جدول شماره (۵): نکات مورد توجه در استفاده از کلیله و دمنه

۱	در کنار این درس تاریخ بیهقی که تقریباً همزمان با این اثر نگارش یافته و نگاهی واقع‌گرایانه به پدیده‌ها دارد تدریس شود.
۲	به ارتباط متن با مبانی اندیشه ایرانشهری توجه شود.
۳	پیوند این متن و سایر متون با زمینه‌های تاریخی و دیگر متون هم دیده شود.
۴	مفاهیم سیاسی و مضمون یا مضامین آن در متن مورد تأکید باشد و نه فقط ظاهر قصه‌ها.
۵	توسط استادی میرز ارائه شود.
۶	مبانی این کار باید برگردان فارسی کلیله باشد یا اینکه از استادان زبان و ادبیات فارسی هم در تدریس و شرح مطالب استفاده شود. درک و شرح سیاسی مطالب با اساتید علوم سیاسی است.
۷	متن کتاب متعلق به ادبیات هندی و سپس ادبیات فارسی میانه دوره ساسانیان است و بعد هم در فضای اسلامی به زبان عربی و فارسی جدید ترجمه شده است. همه این موارد در ساختار و محتوای فعلی کتاب تأثیر دارد و باید توجه شود.
۸	مضامین سیاسی آمده در متون با مفاهیم سیاسی جدید مقابله و همسنجی و تحلیل شوند.
۹	خوانش درست و تسلط به متن و زمینه تاریخی آن.
۱۰	باید تلاش کرد مفاهیم و مضامین سیاسی را با دقت و به سادگی در اختیار دانشجویان قرار داد.
۱۱	ضرورت توجه به بسترهای تاریخی و پارادایم‌های متفاوت.

(یافته‌های تحقیق حاضر)

چنان‌که ملاحظه می‌شود مهم‌ترین بایسته‌ها عبارت‌اند از:

- الف. داشتن رویکرد جامع؛** به این معنا که این متن به‌تنهایی کفایت ندارد و لازم است متون مکمل آن نیز شناسایی و در یک بسته علمی تدریس شوند تا ابعاد مختلف موضوع علم سیاست را تبیین نمایند (بندهای ۱ و ۲ و ۳ از جدول شماره ۵).
- ب. داشتن رویکرد تحلیلی تا توصیفی صرف.** به این معنا که به ظاهر ادبی آثار بسنده نشود و با تأمل در زمینه تاریخی و فرهنگی جامعه ایران، اصول فلسفی حاکم بر این آثار شناسایی و بحث گردد (بندهای ۴ و ۸ و ۱۱ از جدول شماره ۵).
- پ. داشتن تسلط ادبی بر متن جهت ارائه محتوا به‌صورت به‌روز.** با عنایت به بُعد ادبی اثر که بسیار پیچیده و مهم نیز است، می‌تولد ظرافت‌های ادبی متن مورد توجه باشد تا در درک متن خطایی رخ ندهد و ضمناً امکان انتقال ساده و مناسب محتوا به دانشجویان هم باشد (بندهای ۵ و ۶ و ۷ و ۹ و ۱۱ از جدول شماره ۵).

۹-۴. جذابیت کلیله و دمنه به مثابه یک «عنوان درسی»، یا بخشی از یک درس

برخی از متن‌های آموزشی علوم سیاسی ترجمه‌های نامناسب و نامفهوم یا تألیف‌های سطحی مبتنی بر برداشت‌های دست‌چندم از نویسندگان غربی است. این امر - در کنار دیگر عوامل - درس‌های علوم سیاسی را برای دانشجویان غیرجذاب ساخته و صرف مهارت استادان در برانگیختن انگیزه دانشجویان قدری گره‌گشاست. با نظر به این وضعیت، باز شدن پای متن کلیله و دمنه به دروس علوم سیاسی چه اثری خواهد داشت؟ آیا جذاب خواهد بود؟ اغلب پاسخگویان پیش‌بینی کرده‌اند تدریس کلیله و دمنه در علوم سیاسی می‌تواند جذاب باشد، اما عموماً شروطی را ذکر کرده‌اند از قبیل: توانایی و تسلط استاد در ارائه مطلب، آشنایی استاد با تاریخ، ادبیات و سیاست. در جدول زیر خلاصه نظرها آمده است:

جدول شماره (۶): آیا تدریس کلیله و دمنه برای دانشجویان جذاب خواهد بود؟

۱	دانشجویان که اغلب مباحث نظری را خسته‌کننده می‌بینند، استقبال می‌کنند.
۲	به کارآمدی و قوت استادی که درک درستی از ادبیات و علوم سیاسی داشته باشد، بستگی دارد.
۳	اگر توسط استادی باتجربه و آگاه به تاریخ و سیاست و ادبیات ارائه شود، مفید و جذاب خواهد بود.
۴	زبان بیان سیاسی مبتنی بر داستان و حکایت‌ها برای دانشجویان جذاب است.

(یافته‌های تحقیق حاضر)

۱۰-۴. پوشش دادن سرفصل‌های مصوب رشته توسط کلیله و دمنه

یکی از ملاحظه‌های مهم در استفاده از کتاب‌ها و متن‌ها در آموزش دانشگاهی رسمی، انطباق مطالب و منابع با سرفصل‌های مصوب است. از این‌رو اثرگذاری اقدام در کاربست متونی مثل کلیله و دمنه زمانی مطلوب خواهد بود که این متن‌ها جزئی از سرفصل‌ها و منابع مصوب شوند، اما آیا با در نظر گرفتن همه جوانب، چنین امری شدنی است؟ پرسیدیم: «آیا فکر می‌کنید در بازبینی‌های رسمی دوره‌ای سرفصل‌های دروس علوم سیاسی، این پیشنهادها اقبال خواهد یافت؟». اغلب پاسخ‌دهندگان برآنند که اگر ضرورت و ارزش این متن به‌خوبی شناخته و تبیین شود، می‌تواند یکی از درس‌های رسمی علوم سیاسی شود. از جهت آماری حدود ۹۰ درصد چنین نگاهی دارند. تأکید بر

ضرورت توجه به هویت و زبان پارسی در مقابل کنار گذاشتن دیدگاه‌های مبهم، شناخت ارزش و مضامین سیاسی کلیله و توجه به بنیادهای ایرانی در ساخت دانشگاه ایرانی در رشته علوم سیاسی از معبر ایجاد درس‌هایی مثل کلیله مهم‌ترین توصیه‌هاست. یکی از استادان نوشته است: «اگر بنده به‌عنوان برنامه‌ریز در رشته علوم سیاسی بودم از این منبع مهم زبان فارسی که در نوع خودش بی‌بدیل است استفاده می‌کردم» (محمودی، مصاحبه، ۱۴۰۲). جلیلیان (مصاحبه، ۱۴۰۱) نوشته است: «این متن یکی از متون مهم و کهن گنجینه فرهنگ ایرانی است. متن در شکل اولیه خود کاملاً آموزش سیاست است و اصول کشورداری را تعلیم می‌دهد، اما به نادرستی بعدها به شکل یک کتاب سرگرم‌کننده و تهی از مضامین سیاسی معرفی شده است. باید این تلقی را از بین برد و این متن مهم سیاسی را به ادبیات سیاسی موجود بازگرداند. اهمیت این کتاب اگر از کتاب شهریار ماکیاولی بیشتر نباشد قطعاً کمتر نیست». یکی از پاسخگویان معتقد است این درس موفق خواهد بود و اقبال زیادی خواهد یافت «به دلیل توجه به مبانی فکری بومی (در نوع نگاه مثبت آن) و ضرورت بازسازی سنت اندیشه ایرانی» (توانا، مصاحبه، ۱۴۰۲).

۴-۱۱. تدریس کلیله و دمنه و رفع مشکلات آموزش علوم سیاسی

هدف اصلی این پژوهش کاستن از مشکل‌های آموزش دانشگاهی علم سیاست است، اما آیا استفاده از متن‌هایی مثل کلیله و دمنه در این خصوص تأثیری دارند؟ به‌جز یک نفر، همه پاسخ‌دهندگان به بخش اول سؤال پاسخ بله دادند، اما چگونگی این تغییر از نظر آنها متفاوت است و خلاصه آنها در جدول ۶ آمده است. یافته این بند مؤید این دیدگاه محمدعلی توانا (مصاحبه، ۱۴۰۲) است که معتقد می‌باشد: این کار «به توازن میان اندیشه شرق / غرب و بومی / بین‌المللی کمک می‌کند».

جدول شماره (۷): اثر کاربست کلیله و دمنه و متون مشابه در بهبود شرایط آموزش علوم سیاسی

۱	تعمیق شناخت متن‌های پایه ایرانی
۲	کمک به حل مشکلات حاصل از کاربست غیرانتقادی نظریه‌های غربی بدون در نظر گرفتن الزام‌های جامعه
۳	تغییر نگاه به فرهنگ و تاریخ و پیشینه سیاست و اندیشه و فکر سیاسی در ایران و غفلت از این متن‌ها

۴	کمک به کم‌شدن گسستگی علوم سیاسی از سنت در ایران
۵	رفع بحران و سردرگمی در علوم سیاسی و کمرنگ شدن مشکل نظریه‌های ناکارآمد برای شناخت تحولات فکری تاریخی سیاسی در ایران
۶	تقویت نگاه ایرانی، ایجاد خودباوری و شناخت هویت خود، ایجاد انگیزه برای خودآگاهی هویتی
۷	تقویت امکان بازیابی مدرن متون کهن و فهم درست‌تر از آن‌ها به‌مثابه بنیان‌های سیاست در ایران

(یافته‌های تحقیق حاضر)

چنان‌که ملاحظه می‌شود آثاری مانند کلیله و دمنه به‌دلیل تقویت بینش تاریخی، برجسته‌سازی نقش مؤلفه‌های فرهنگ بومی در تکوین دانش سیاسی، کاهش گسست بین سنت و مدرنیته در جامعه ایرانی، زمینه‌سازی برای تولید نظریه‌های بومی و بالاخره تقویت خودباوری ملی، می‌توانند به تقویت دانش سیاسی در ایران کمک نموده و از این طریق مشکلات موجود را کاهش دهند.

نتیجه‌گیری

مسئله‌ای که انجام این پژوهش را برانگیخت، مشاهده مشکلات دانش سیاسی در ایران امروز و به‌طور خاص ضعف در مبانی بومی آموزش علم سیاست بود. بر مبنای این ایده که استفاده از متن‌های سیاسی ایرانی در آموزش علوم سیاسی می‌تواند راهگشا باشد، با تأکید بر کلیله و دمنه این مسئله را بررسی کردیم که استفاده از این متن در امر آموزش سیاسی چقدر ممکن است یا ضرورت دارد و الزام‌های و آثار آن چیست؟ یافته‌های پژوهش که برآیند تحلیل دیدگاه‌های اساتید بود، نشان داد که کاربرت این متن در آموزش سیاسی ممکن، بایسته، جذاب و مفید بوده و به ارتقای درک نحوه سیاست‌ورزی در ایران و مسائل سیاسی خاص آن کمک می‌نماید. الزام‌های کاربرت این متن آن است که گزیده و شرح داده شوند، استادان مسلط به حوزه تاریخ، ادبیات و سیاست عهده‌دار این امر باشند و در خوانش و تفسیر متن، پیوند آن با سایر متون و زمینه‌های تاریخی هم دیده شود و مضامین سیاسی آمده در متون با مفاهیم سیاسی جدید مقابله، همسنجی و تحلیل شوند. به‌عبارت‌دیگر به تفاوت پارادایم‌ها و شرایط تاریخی توجه شود. برای دوره‌های مختلف کارشناسی، ارشد و دکتری متن‌های متناسب، بخش‌های متناسب و سطوح تحلیل متناسب با این دوره‌ها در نظر گرفته شوند. در هر یک از این دوره‌ها، این متن (و متن‌های مشابه) را می‌توان به‌عنوان یک درس مجزا یا در قالب یک درس دیگر ارائه نمود.

کتابنامه

- آذرشب، ف. (۱۳۹۰). «ضرورت نوسازی علوم انسانی بر پایه دین»، کیهان فرهنگی. شماره پیاپی ۲۹۶.
- آقاجری، جواد و صحرائی، علیرضا (۱۳۸۹). «شرحی بر رهیافت و روش پدیدارشناسی و نتایج آن در علوم سیاسی»، *مطالعات روابط بین‌الملل*. (۱۲)، ۱-۲۸.
- ابوالمعالی نصرالله منشی (۱۳۹۲). کلیله و دمنه. تصحیح: مجتبی مینوی، تهران: ثالث.
- ادیبی، مهسا؛ تقوی، سیدمحمدعلی و مصطفوی، صابر (۱۳۹۹). «ضعف تحقیقات کمی در پژوهش‌های علوم سیاسی در ایران»، نشریه علمی دانش سیاسی. (۱)۱۶، ۲۵-۴۴.
- اشتریان، کیومرث (۱۳۷۹). «بومی کردن علوم سیاسی در ایران»، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی. ۴۷(۰)، ۱۱۱-۱۲۸.
- افتخاری، قاسم (۱۳۸۵). «بررسی روش شناختی پایان‌نامه‌های دوره دکترای علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه تهران»، *پژوهشنامه علوم سیاسی*. (۵)، ۱-۲۲.
- امام‌زاده فرد، پرویز (۱۳۹۱). «راه‌های بالابردن توانش زبانی دانشجویان رشته علوم سیاسی از طریق توانش ارتباطی»، *علوم سیاسی* (دانشگاه آزاد کرج). (۲۱)۸، ۲۳-۵۶.
- باقری‌دولت‌آبادی، علی (۱۳۹۶). «اعوجاج و بدکارکردی نهادی: ارزیابی و آسیب‌شناسی مقالات علوم سیاسی در فصلنامه‌های خارجی نامعتبر»، *رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*. (۵۱)، ۳۶-۶۴.
- بروجردی، مهرزاد (۱۳۸۴). *روشنفکران ایرانی و غرب*. ترجمه جمشید شیرازی، تهران: فرزاد بزرگمهر (۱۳۹۲). کلیله و دمنه. تصحیح مجتبی مینوی، تهران: ثالث.
- بزرگمهری، مجید (۱۳۸۷). «کاربردسازی علوم سیاسی بر اساس نیازهای عینی بازار کار»، *پژوهشنامه علوم سیاسی*. (۱۱)، ۴۷-۶۸.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۸). «وضعیت علم سیاست در ایران»، *فصلنامه علوم سیاسی*. (۴)۱، ۲۶۱-۲۶۴.
- بشیریه، حسین (۱۴۰۰). *احیای علوم سیاسی: گفتاری در پیشه سیاستگری*. تهران: نی.
- پورفرد، مسعود؛ باقری، محمد و مهری آدریانی، طیبه (۱۳۹۴). «تحلیل دانش اندیشه سیاسی در ایران با تأکید بر منابع دانشگاهی». *نشریه علمی دانش سیاسی*. (۲)۱۱، ۵۳-۷۳.
- تخشید، محمدرضا و متین جاوید، مهدی (۱۳۸۹). «روش‌های تحقیق ترکیبی در علوم سیاسی»، *نشریه علمی سیاست*. (۲)۴۰، ۵۹-۷۶.
- تدین‌راد، علی (۱۳۹۱-۱۳۹۲). *توسعه دانش سیاسی بومی با تأکید بر روش، ارزش و مسئله* (طرح پژوهشی منتشر نشده). اصفهان: معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان.

- تقوی، محمدعلی و ادیبی، مهسا (۱۳۸۹). «ضعف سنت نقد در پژوهش علوم سیاسی در ایران»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۵(۱۸)، ۲۸-۷.
- تسی، استیون و جکسون، نایجل (۱۳۹۶). *مبانی سیاست*. ترجمه جعفر محسنی دره‌بیدی، تهران: ققنوس.
- جمالی، حسین (۱۳۸۵). «آسیب‌شناسی آزمون‌های پنج‌سال اخیر کارشناسی ارشد علوم سیاسی»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۲(۵)، ۷۸-۲۳.
- جمالی، حسین (۱۳۸۷). «ضرورت بازنگری در سیاست‌گذاری آزمون ارشد علوم سیاسی؛ مطالعه موردی آزمون ۱۳۸۷»، نشریه علمی سیاست. ۴۱(۱)، ۸۰-۵۹.
- جمالی، حسین (۱۳۹۰). «بومی‌گرایی در علوم سیاسی کدام جهت‌گیری؟»، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۶(۲)، ۹۸-۶۳.
- جمالی، حسین و جمالی، مکرمه (۱۳۹۷). «وضعیت رشته علوم سیاسی؛ اکنون و آینده»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۱۳(۴)، ۷۲-۳۹.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد و طالبی، معصومه (۱۳۹۰). «مسئله و روش پژوهش در پایان‌نامه‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی»، *رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*. ۲(۴)، ۲۱۵-۱۹۹.
- حسینی واسوکلابی، سیدصمد و جمالی، حسین (۱۳۹۴). «امکان یا امتناع بومی‌سازی علوم سیاسی در پرتو تجربه علوم سیاسی چین»، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۰(۲)، ۷۸-۳۵.
- حقیقت، سیدصادق (۱۴۰۰). «بررسی و نقد احیای علوم سیاسی»، *آینه پژوهش*، ۳۲(۱۸)، ۳۰۲-۲۹۷.
- حمیدی، محمدحسین (۱۳۸۶). «فرهنگ سیاسی به روایت کلیله و دمنه»، *اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، شماره پیاپی ۲۳۷-۲۳۸، صص. ۱۲۱-۹۴.
- دلاوری، رضا (۱۳۹۰). «فرهنگ‌نگاری تخصصی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل در ایران آسیب‌ها و راهکارها»، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۷(۲۵)، ۸۶-۵۵.
- دهقانیان، جواد و نیکوبخت، ناصر (۱۳۹۰). «نقد اخلاق‌گرایی در کلیله و دمنه با نیم‌نگاهی به اندیشه‌های ماکیاولی»، *فصلنامه نقد ادبی*. ۴(۱۴)، ۱۵۹-۱۳۳.
- دوبلوا، فرانسوا (۱۳۸۲). *برزوی طبیب و منشأ کلیله و دمنه*. ترجمه صادق سجادی، تهران: انتشارات طهوری.
- دوفوشه کور، شارل هانزی (۱۳۷۷). *اخلاقیات (مفاهیم اخلاقی در ادبیات فارسی از سده سوم تا سده هفتم هجری)*. ترجمه محمدعلی امیرمعزی و عبدالمحمد روح‌بخشان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی و انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران.

- رهبر، عباسعلی و صفاریان خوزانی، امیررضا (۱۳۹۶). «تولید علوم سیاسی بومی از منظر جامعه‌شناسی معرفت با تأکید بر عامل مذهب»، پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۵(۱۲)، ۸۵-۱۰۸
- زکی خانی، محمدصادق (۱۳۸۹). «مطالعه افت تحصیلی دانشجویان مقطع کارشناسی علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی»، علوم سیاسی (دانشگاه آزاد کرج)، ۴(۱۲)، ۱۱۳-۱۲۸.
- سلیمان‌پور، علی (۱۳۸۸). «علوم انسانی، مشکلات و موانع نظریه‌پردازی: با تأکید بر علوم سیاسی و روابط بین‌الملل»، مطالعات روابط بین‌الملل، ۲(۷)، ۱۱۸-۱۴۱.
- سلیمی، حسین (۱۳۸۷). «پست‌ماتریالیسم و تحول دانش سیاسی». نشریه علمی دانش سیاسی، ۴(۲)، ۶۳-۹۲.
- سلیمی، حسین و حداد، غلامرضا (۱۳۹۸). «آینده‌پژوهی وضعیت علوم سیاسی در ایران بر اساس الگوی تحلیل روند (STEEP(V))»، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۵(۵۷)، ۷۵-۱۱۰.
- سیدامامی، کاووس (۱۳۸۹). «جای خالی پژوهش‌های تجربی در علوم سیاسی ایران»، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۵(۱۸)، ۱۴۳-۱۶۲.
- شادمان، فخرالدین (۱۳۸۲). تسخیر تمدن فرنگی. تهران: گام نو.
- شجاعیان، محمد و رستم‌پور، سجاد (۱۴۰۲). «نقدی بر روش‌شناسی علوم سیاسی»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۳(۱)، ۱-۲۶.
- صدرا، علیرضا (۱۳۸۲). «چشم‌انداز علم سیاسی اسلامی و ایرانی نوین»، فصلنامه علوم سیاسی، ۶(۲۴)، ۳۷-۷.
- ظهیری‌ناو، بیژن؛ نواختی‌مقدم، امین و ممی‌زاده، مریم (۱۳۸۹). «سیر و تداوم اندیشه‌های ایران‌شهری در کلیله و دمنه»، پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی، ۲(۴۶)، ۷۷-۹۶.
- کریمی، علی (۱۳۸۵). «تأثیر مطالعات اسلامی در علوم سیاسی؛ بررسی موردی اساتید و دانشجویان علوم سیاسی دانشگاه مازندران»، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۲(۵)، ۱۴۲-۱۲۱.
- محقق، احمد (۱۳۸۷). «آسیب‌شناسی دروس حقوقی دوره کارشناسی علوم سیاسی: کاربست رویکرد عملگر در بازنگری محتوا، منابع و شیوه‌های آموزش»، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۳(۱۱)، ۱۱۹-۱۴۰.
- مستوفی، عبدالله (۱۳۸۶). شرح زندگانی من. تهران: قومس.
- منوچهری، عباس (۱۳۹۷). پارادایم نصیحت. تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
- مهدوی، رمضان (۱۳۹۱). مبانی فلسفی مؤثر در معارف علوم انسانی، مبانی فلسفی علوم انسانی. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی.

- موسوی‌نیا، سیدرضا (۱۳۹۶). «جایگاه مفهوم و مصادیق صلح در سرفصل‌ها و فصل‌های رشته علوم سیاسی»، پژوهش‌های روابط بین‌الملل. ۷(۲۳)، ۱۵۴-۱۳۹.
- نبوی، سیدعبدالامیر (۱۴۰۰). «تدوین کتاب‌های درسی علوم سیاسی در سال‌های گذار: تاریخ مستند هشت کتاب علوم سیاسی در مرکز نشر دانشگاهی»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۱۷(۶۵)، ۲۵۰-۲۲۳.
- نظری، علی‌اشرف (۱۳۹۶). «تحلیل و ارزیابی وضعیت رشته علوم سیاسی در ایران: سنجش نگرش استادان علوم سیاسی دانشگاه تهران»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۱(۴۹)، ۲۲۰-۱۹۱.
- نظری، علی‌اشرف (۱۳۹۹). «ارزیابی وضعیت کمی و کیفی آموزش علوم سیاسی در ایران: مطالعه موردی دانشجویان رشته علوم سیاسی دانشگاه تهران»، فصلنامه سیاست، ۵۰(۱)، ۳۸۳-۳۶۷.